

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi

Azərbaycan ədəbiyyatında marş janrının inkişaf özəllikləri

Salidə Şərifova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Annotasiya. Müharibə və yürüşlərlə sıx bağlı olan marş janrının həm musiqidə, həm də ədəbiyyatda mövcud olması bu janrdan sinkretik janr kimi danışmağa əsas verir. Marş sinkretik janr kimi diqqətimizi iki yöndən cəlb edir: nəzm və musiqi janrı kimi. Marşlardan yalnız hərbi meydanlarında deyil, müxtəlif dövlət mərasimlərində, bayramlarda, müxtəlif yürüşlərdə və s. istifadə edilməsi bu janra olan marağı artırır. Marş janrının milli ədəbiyyatımızda yaranması Azərbaycan xalqının milli şüurunun dəyişməsi, millətin yaddaşından məğlub olmaq sindromunun aradan qaldırılmasında əksini tapır. Bu amilin xalqımızın tarixinin üç dövründə aktual şəkildə özünü göstərdiyinin şahidi oluruq: 1918-1920-ci illər (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü), 1988-1991-ci illər (Azərbaycan SSR-də baş verən Azərbaycan Milli-Azadlıq Hərəkatı dövrü) və 2016-2020-ci illər (Aprel döyüşləri və Vətən Müharibəsi dövrləri). Bu dövrlərdə yaranmış marşlar onlarda ifadə edilən mövzu problematikasını bir amala çevirir. Marş janrı yarandığı dövrün xüsusiyyətlərini, mühüm ideoloji, ictimai-siyasi dəyişikliklərini özündə əks etdirməklə, xalqın müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizəsinə, vətənpərvərlik yüksəlişinə çağırış edir.

Açar sözlər: Marş, sinkretik janr, marş nəzm janrı kimi, marş musiqi janrı kimi, ictimai-siyasi lirika

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 07.11.2021; qəbul edilib – 16.11.2021

Features of the development of the march genre in Azerbaijani literature

Salida Sharifova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Abstract. The existence of the march genre, which is closely related to wars and marches, in both music and literature, gives grounds to speak of this genre as a syncretic genre. Marsh, as a syncretic genre, attracts our attention in two ways: as a genre of poetry and music. Marches are held not only on the battlefields, but also at various state ceremonies, holidays, various marches and so on. The use of this genre increases the interest. The emergence of the anthem genre in our national literature has been reflected in the change of national consciousness of the Azerbaijani people, in the elimination of the syndrome of losing the memory of the nation. We are witnessing that this factor is relevant in three periods of the history of our people: 1918-1920 (covering the period of the Azerbaijan Democratic Republic), 1988-1991 (covering the period of the Azerbaijan National Liberation Movement in the Azerbaijan SSR) and 2016-2020 (covering the April wars and the Civil War). The marches created during these periods attract attention with the fact that the subject matter expressed in them becomes a reality. The march genre, reflecting a number of features and aspects

of the period of its creation, important ideological, socio-political changes, calls the people to the struggle for independence and freedom, the rise of patriotism.

Keywords: Anthem, syncretic genre, anthem as a genre of poetry, anthem as a genre of music, socio-political lyrics

Article history: received – 07.11.2021; accepted – 16.11.2021

Giriş / Introduction

Qərb mənşəli marş janrı XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyatımıza daxil ola bilmişdir. Marşdan sinkretik janr kimi danışdıqda, diqqətimizi iki yöndən cəlb edir: nəzm və musiqi janrı kimi. Ədəbiyyatda janr kimi yer tuta bilmiş marşın cəmiyyətdə daha çox musiqi janrı kimi təqdim edilməsi özünü göstərməkdədir. Marşın 4/4 (nadir hallarda 2/4 və ya 6/8) ölçülü xanədə dəqiq ritmə malik olan musiqi janrı kimi təqdim

edilməsi inkarolunmaz faktdır. Marşa musiqi janrı kimi diqqət yetirdikdə insanların hərəkətlərini, kollektiv yürüşlərini sinxronlaşdırmağa xidmət etməsi özünü göstərir. Döyüş meydanlarında döyüşən insanların hərəkətlərini sinxronlaşdırmaq üçün marşların yaradılmasına ehtiyac yaranır. Xalqın döyüş əzmini əks etdirən marş musiqi və ədəbi janr kimi eyni məqsədə xidmət edir.

Əsas hissə / Main Part

Marşlarda bədii ifadə vasitələrindən olan təkrirə üstünlük verilməsi onun özəl xüsusiyyətlərindən biridir. Marşlarda təkririn anafora və epifora kimi növlərindən istifadə edilməsinin şahidi oluruq. Marşlarda təkrirlərdən istifadə edilməsi təntənəli ovqatın yaradılmasına xidmət edir. Məsələn, sözləri və musiqisi Üzeyir Hacıbəyova məxsus olan “Milli marş” və ya “Azərbaycan milli marşı”nda (1917) təkririn epifora növündən istifadə edilmişdir:

*Giriniz meydana sanki şir,
Əlinizdə şəmşir ilə tir,
Dilinizdə olsun bu zikr,
Ya Allah, Ya Allah, Ya Allah.*

“Ya Allah, Ya Allah, Ya Allah” sözlərinin yanbayan işlədilməsi epifora kimi diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, Üzeyir Hacıbəyovun “Milli marş” və ya “Azərbaycan milli marşı”nın 1920-ci il aprel hadisələrindən sonra səslənməsi qadağan olunmuşdur. Marşın sözləri milləti birliyə, tarixi unutmadan mübarizəyə səsləyişi ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, “marşlar döyüşən ordunun şəxsi heyətinin ruhunun formalaşmasına və əsgərin psixologiyasına emosional, duyğusal

təsir göstərməklə öz möhtəşəmliyini, ecazkar gücünü saxlamaqdadı” [23, s.6].

Marş poeziya nümunəsi və musiqi janrı olmaqla yanaşı, ifadə etdiyi sözlərlə, onu müşayiət edən musiqi ilə insanda özünə inam hissini artırmağa, qələbəyə inamını əxz etdirməyə qadirdir. Akademik İsa Həbibbəyli marşın xüsusiyyətlərinə toxunarkən, marşın həm də təntənəli üslubda yazılmasını qeyd edir: “Təntənəli üslubda yazılan, ictimai həyatın ayrı-ayrı sahələrinə aid olan, həyəcan və səfərbərlik ifadə edən şeir, yaxud mahnıya marş deyilir” [18, s.495].

Azərbaycan xalqının tarixinin üç dövründə marşın daha fəal inkişafının şahidi oluruq. Birinci dövr, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və inkişaf dövrünü – 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Marş XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının ruhunda yer tapmış milli mücadiləni əks etdirir. Məsələn, 1919-cu ildə nəşr edilmiş “Ordu marşları” kitabında Əli Kəmi, İsmayıl Həqqi, Əhməd Kamal, Namiq Kamal, Zülfüqar bəy və digər müəlliflərin ordu marşları toplanılmışdır.

Əhməd Kamalın çağırış ruhu, səfərbərlik ovqatı, Vətəni xilas səsləyişləri onun “Təraneyi-Vətən” adlı marş nümunəsində diqqəti cəlb edir.

Müəllif “Yürü, fəryadına gəl! Vətən imdadına gəl!” – deyərək, vətənə yardım eləməyə, onu düşdüyü dardan qurtarmağa çağırış edir:

*Vətən əldən gediyor,
Bizə fəryad ediyor.
Yetiş imdadə diyor,
Yürü, fəryadına gəl!
Vətən imdadına gəl! [20, s.4]*

“Əhməd Kamalın “Təraneyi-Vətən” şeiri axıcılığı, çağırış ruhu, səfərbərlik ovqatı, coşqunluğu, emosionallığı ilə əsl marş olmaqla, ideya-bədii mükəmməlliyə malikdir. Oxucuları acınacaqlı hala düşmüş Vətənin köməyinə yetişməyə səsləyən şairin çağırışları poetik manifest təsiri bağışlayır” [16, s.200].

1988-1991-ci illəri əhatə edən ikinci dövr Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatı zamanı meydana çıxmış marş nümunələri zənginliyi ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Bu dövrdə qələmə alınmış marşlar Azərbaycan xalqının azadlıq çağırışları ilə sıx bağlı idi. Azərbaycan xalqının bu tarixi dövründə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri əks etdirir: 1988-ci il Topxana hadisələri, 1988-1989-cu illərdə Qərbi Azərbaycandan (Ermənistandan) azərbaycanlıların deportasiyası, 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-ə keçən gecə törədilmiş 20 Yanvar faciəsi və s. Azərbaycan xalqının başına gətirilən bu müsibətlərə boyun əyməməsi, mübarizəyə, dövlətçiliyin qorunmasına çağırışı bu dövrə aid marşlarda aktualıq kəsb edir. Məsələn, sözləri Vahid Əzizə, bəstəsi Eldar Mansurova aid olan “Azərbaycan ordusu” marşı bu dövrdə yaranmış marş nümunəsidir. Marşda xalqın öz keçmişinə rəğbəti və gələcəyinə ümidi ilə yanaşı, həm də Azərbaycan Ordusunun qələbə ruhu da öz əksini tapır:

*Səsimizdə xalqımızın var səsi,
Hərbimizdə yurdumuzun nəfəsi.
Yer titrətsin, yer oynatsın zərbəsi
Azərbaycan Ordusunun zərbəsi,
Azərbaycan torpağının nəbəsi. [29]*

Üçüncü dövr, 2016-cı il aprel döyüşlərindən başlayaraq (Azərbaycan Ordusunun lokal döyüşlərdə qələbələri) 2020-ci il Vətən müharibəsinədək (erməni ordusunun məhv edilməsi) da-

vam edir. Bu dövr ərzində bir sıra yeni marşlar yaradılır. Sözləri və musiqisi Hacı Mehtaba aid olan “Zəfər marşı” son zamanlarda yaranan marş nümunəsi olaraq, dövlətçilik ənənəçiliyinin davam etdirilməsi və qorunmasına çağırış kimi maraqlı doğurur. Bu cür marşların yaranması bu janrın hələ də ictimaiyyətin maraqlı dairəsində olmasını təsdiq edir. “Zəfər marşı”nın sözlərinə diqqət yetirdikdə marşa aid çağırış, təntənə və ruh yüksəkliyinin şahidinə çevrilir. “Zəfər marşı”nda “haydı qoç igidlər, haydı irəli” çağırışı insanlarda döyüş əzmkarlığını qabartmağa, mübarizə aparmağa çağırış edir. Marşın sözlərinin son nəqəratındakı “haydı” nidası bir yerə getmək, yaxud bir işə başlamaq üçün çağırış kimi diqqəti cəlb edir. Marşda milli oyanış və səfərbərlik ruhu ifadə olunur:

*Vətəndən pay olmaz şüarımız var.
Bizim Qarabağ tək diyarımız var,
Tarixlər boyunca yenilmədik biz,
Düşmənin önündə cökməmişik diz.
Düşmənin önündə əyilmədik biz.*

Nəqərat:

*Qeyrətinə qurban, ey vətən oğlu,
Haydı qoç igidlər, haydı irəli.
Qələbə əzmilə döyüşə doğru
Haydı qoç igidlər, haydı irəli. [17]*

Marş janrında qələmə alınmış nümunələrin son nəqəratlarında “hey”, “haydı” və s. nidaların, “yol ver”, “irəli” və s. sözlərin işlənilməsi diqqəti cəlb edir.

Abdulla Şaiqin milli birliyə çağırışı əks etdirən “Marş”ında milli birliyə çağırış bu cür əks olunub:

*Birləşəlim, türk oğlu, bu yol millət yoludur,
Ünlə, zəfərlə, şanla tariximiz doludur.
Yürüyəlim irəli, haydı, millət əsgəri,
Keçmişimiz şan, zəfər, durmayalım biz geri. [1]*

Abdulla Şaiq millətinin şanlı tarixə malik olmasına toxunmuş, keçmişini unutmayaraq, irəliyə addımlayaraq, mübarizə aparmağa səsləmişdir:

*Haydi, yola çıxalım, haqsızlığı yıxalım,
Turanda gün doğunca zülmətlə çarpışalım!*
[26, s.2]

Son dövrlərdə meydana çıxan marşlarda marş və musiqi janrının qarışıqlığı özünü göstərməkdədir. Marş və rok, marş və rep, marş və meyxana və s. kimi musiqi janrlarının qarışıqlığı formalaşmışdır. Məsələn, sözləri və musiqisi Talib Taleyə aid olan və milli mücadiləni əks etdirən “Azərbaycan əsgəri” marş və rep qarışıqlığını özündə əks etdirən marş kimi diqqəti cəlb edir. Bu qarışıqlıq təbii ki, marşın musiqi janrı kimi təqdimində özünü göstərə bilər.

*Həm siz rəhbərimizə çox inamımız
Qarşıdadı alınası intiqamımız
Azərbaycanımız güclü yumruğa dönmüş
Baxın nəhayət ki, indi birlik hamımız.*

*Yerlər titrətdi həmlələri,
Düşmənin bax çökdü dizləri,
Yurdumuza gətir zəfəri
Haydi, Azərbaycan əsgəri. [27]*

Talib Talenin “Azərbaycan əsgəri” marşı özündə vətənpərvərlik, mübarizlik, əzmlilik ruhunu ehtiva edə bilmişdir.

Marş janrının musiqisində rok elementlərinin istifadə edilməsi məqamı da diqqətdən yayınmır. Son dövrlərdə meydana çıxmış, Nur qrupu, Nərimin Kərimbəyova, Ceyhun Zeynalov (Çin) tərəfindən ifadə edilən “Atəş” marşında marş və rok elementlərinin sintezi ilə yanaşı, istiqlal uğrunda mübarizəyə çağırış vardır:

*Qarabağım düşüb dara,
İntiqama çağırır bizi.
Sıx sarılın silahlara,
Qoy məhv olsun düşmənin izi.
Atəş, atəş hədəfə,
Zəfər, zəfər hər dəfə
Nifrət, nifrət, nifrət düşməyə,
Təzim, təzim, təzim Vətənə. [5]*

Mahnıların ictimaiyyət tərəfindən marşa çevrilməsi və ya marş kimi qəbul edilməsi prosesi ilə üzləşmək mümkündür. Məsələn, sözləri Bəxtiyar Vahabzadənin, musiqisi Emin Sabi-

toğlunun “Yaşa, yaşa Azərbaycan” mahnısı Cənubi Azərbaycanda müstəqillik uğrunda mübarizə aparan insanların marşına çevrilmişdir. Cənubi Azərbaycanda digər marşlarla yanaşı, “Yaşa, yaşa Azərbaycan” mahnısı “Güney Azərbaycanın Milli marşı” kimi qəbul edilir:

*Biz tarixə sığınmadıq,
Dünən vardıq, bu gün varıq.
Biz dostluğa güvənərək,
Gələcəyə addımladıq.
Azərbaycan, Azərbaycan.
Azərbaycan, Azərbaycan.
Azərbaycan, Azərbaycan.
Yaşa, yaşa, Azərbaycan. [9]*

Bu proses digər bir mahnının marşa çevrilməsində də özünü göstərmişdir. Məsələn, Əhməd Cavadın 1914-cü ildə qələmə aldığı “Çırpınırdı Qara dəniz” şeirinə Üzeyir Hacıbəyov 1918-ci ildə musiqi bəstələmişdir. Azərbaycanda hamı tərəfindən sevilə-sevilə dinlənən bu musiqi nümunəsini ümumtürk ideyaları tərəfdarları marş kimi qəbul edirlər:

*Dost elindən əsən yellər,
Bana şeir, salam söylər.
Olsun turan bütün ellər
Qurban Türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına!!! [11, s.140]*

Türkiyədə və ya Azərbaycanda poetik nümunələrin marşa çevrilməsi, Azərbaycan marşları ilə türk marşlarının bir-birilərlə sıx, əlaqəli şəkildə mükəmməlləşməsi özünü göstərməkdədir. Məsələn, Nuri Paşaya Qafqaz İslam Ordusunun Bakını düşmən işgalından qurtarması şərafinə həsr edilmiş “Kafkas İslam Ordusu marşı” bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Sözləri Nəriman Həsənzadəyə aid, musiqisi Əli Behbudzadə tərəfindən bəstələnmiş “Kafkas İslam Ordusu Marşı” həm də qardaş xalqın hərbi yardım etməsini canlandıra bilmişdir:

*Türkün döyüş bayrağında
Doğan aya, hilala bax.
Bu yürüşə, bu zəfərə,
Bu şanlıca cəlalə bax.
Dalgalanan Türk Bayrağı*

*İstiklaldan xəbər verir.
Türkün şanlı tarixinə
Zaman ər oğlu ər verir. [22].*

Azərbaycan marşlarının türk marşları ilə sıx əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməsi özünü hər zaman göstərməkdədir. Musiqisi Cavanşir Quliyevə, sözləri Əli Kamiyə aid edilən “Əsgər marşı” bu ənənənin davam etməsini göstərir. “Əsgər marşı”nın Rüşad bəy (1820-1888) bəstəsi olan “Alay marşı” ilə eyni olması danılmaz faktdır. Bu amil Azərbaycan marşları ilə türk milli marşlarının əlaqəli, qarşılıqlı şəkildə inkişaf etməsinin göstəricisidir. Yəni savaşı (1871-1872) dövründə bəstələnmiş “Alay marşı”nın 1919-cu ildə dərc olunması faktı mövcuddur.

Azərbaycan xalqının milli şüuruna təsirsiz ötüşməyən “Əsgər marşı”nın müəllifliyi ətrafında mübahisələrin yaranması, yanlış məlumatların verilməsi ilə üzləşməkdəyik. Elmi və ədəbi cəmiyyətdə “Əsgər marşı”nın Osmanlı Ordusunda ifa edilmiş “Alay marşı” ilə eyni olması faktı təsdiqini tapmışdır. Buna baxmayaraq, “Ölməzliyə Abidə” (2010) kitabında “Əsgər marşı”nın müəllifinin başqa müəllifə aid edilməsi, yəni marş müəllifinin Əhliyyət Süleymanov [24] olması kimi yanlış məlumatın yer alması ilə üzləşirik.

“Azərbaycan əsgəri” marşının sözlərinin ona bir əsgər tərəfindən verilməsini, marşın sözlərinin isə əsgərin öz babasından eşitməsini səsləndirmiş Cavanşir Quliyevin fikirlərinə münasibət bildirmiş Aydın Ögüt bunu əsasən, Azərbaycan və Türkiyədə yaşayan türk kökənli xalqlar arasındakı mədəniyyət, tarix, hətta hərbi musiqilərdə də oxşarlığın olmasını nəzərə alaraq, bu oxşarlığı təbii hal kimi qəbul etmişdir: “Cavanşir Quliyev anlatıyor; 1990 yılında Karabağ da cephəyə bir asker yanıma gelip “Biz milli kurtuluş savaşımızda bile Rus askeri marşlarını söylemekten bıktık, ne olur bize kendi marşlarımızı besteleyin” dedi ve bana bu marşın sözlerini verdi. Ona nereden bulduğunu sorduğumda asker bana “...eskiden bunu dedem hep bize söylerdi” dedi. Bu sözleri çok beğenen besteci bir marş bestelemiş ve Azeri dostlarıma bana söylediğine göre bu marş hit parçalardan daha popüler hale gelmiş, dillerden düşmeyip düğün-

lerde bile söylenmiş. Bu marşın adı “Asker Marşı”dır. Aynı marş ülkemizde de Rifat Bey (1820-1888) tarafından Alay Marşı ismiyle Yemen Savaşı sırasında bestelenmiştir. (1871-1872) ...Sonuç olarak söylemek isterim ki; kültürü, tarihi ve özü aynı olan iki kardeş ülkenin her konuda olduğu gibi, askeri müzikte de birçok ortak noktası ve benzerliği vardır, olacaktır. Böyle olması çok normaldır” [4]. Aydın Ögütün musiqi bənzərliyinin olması faktını qeyd etməsi ilə kifayətlənmişdir. Onu vurğulamaq istədim ki, “Əsgər marşı”nın marş tempində olması bəstəkarın musiqini improvizə etməsinin göstəricisidir. Belə hadisəyə musiqi əsərlərində tez-tez rast gəlinir. Bəstəkar Cavanşir Quliyevin improvizəsi maraqlı alınıb. “Əsgər marşı”nın marş janrına uyğun olması onun başqa cür ifa edilməsinə imkan yarada bilmir. Yəni biz bu marşı oynaq ritmdə, yaxud da muğam avazında oxuya bilmərik. Poeziya nümunəsi kimi də marş şeir formasında qələmə alınmışdır:

*Vətən məni yetişdirib, bu ellərə yolladı,
Bu torpağa qurban deyib, Allaha ismarladı.
Boş oturma, çalış dedi, xidmət etlə Vətənə,
Südümlə sənə halal olmaz, sən baş əysən
düşməyə.*

Nəqərat:

*Marş, irəli ! Marş irəli,
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri,
Azərbaycan əsgəri! [6]*

“Azərbaycan əsgəri” marşı dərin məzmunu və poetik xüsusiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Marşda doğma torpaqların azad edilməsinə, Vətənin, dövlətin, milli kimliyin müdafiəsinə çağırış vardır.

Azərbaycan marşlarının türk marşları ilə sıx əlaqəli şəkildə tərəqqi etməsinin əsas amillərindən biri də ortaq bir dildə yazılmasıdır. Məsələn, Alxan Məmmədov Yavuz Akpınar tərəfindən Əli bəy Hüseynzadənin Türkiyədəki arxivindən tapılmış, Məhəmməd Hadiyə aid olan “Qəhrəman türk əsgərinə” marşına toxunaraq qeyd edir ki, “Məhəmməd Hadi “Qəhrəman

türk əsgərinə” şeirində məhz Azərbaycan və Anadolu türkcəsinin ortaqlığından yararlanmışdır. Nəticədə şeir həm yazıldığı marş janrına, həm də Azərbaycan və Anadolu türkcəsinə uyğun olaraq bədii-estetik baxımdan təntənəli, ləngərli, anlaşıqlı, vətənpərvərlik ruhlu, döyüş-kənlik və qələbə əzmlili bir əsər kimi meydana çıxmışdır” [3, s.51].

*Türk oğluyuz, Osmanlıyız,
Namusluyuz, vicdanlıyız.
Tariximiz meydandadır;
Dünya bilir ki, sanlıyız.*

Yavuz Akpınar M.Hadinin marşının çağırış ruhunda olması amilinə toxunaraq yazır ki, “...bu da bizə əsgəri marşların xalq yığınları üzərində olduğu kadar, aydınlar arasında da coşkunluk yaratdığını, Azərbaycan toplumunun o dövərdə yaşadığı sevinc və bahtıyarlığı, kəndinə güvən duyğusunu peşikdirdiyini göstərməkdədir” [30].

Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin əvvəlcə marş olması, sonra himnə çevrilməsi ictimai-tarixi proseslər zamanı meydana çıxan marşın milli istiqlal düşüncəsini, dövlətçilik ənənələrini, meyllərini əks etdirməsindən doğur. Himn, marş, hərbi nəğmə və mahnıların məzmununa görə hərbi, inqilabi, dini xarakterli, dövlət əhəmiyyətli olması onların məzmunu və mövzu baxımından müxtəlifliyinə səbəb olur. Bu poetik nümunələr bütün ədəbi nümunələr kimi, insanın mənəvi ruhunun tərbiyə edilməsinə yönəlməsi ilə yanaşı, vətənə, insana, ətraf mühitə xidmət, onların mənafeyini qorumağa çağırış, Vətənə, insanlara, onu əhatə edən canlı və cansız mühitə sevgi və qayğı hisslərinin formalaşmasına xidmət edir.

Marşların dövlətçilik atributlarından olan himnə çevrilməsi maraqlı ədəbi proses kimi diqqətdən yayınmır. Ədəbiyyatda marş və himn eyni yanaşmanın yanlış olması faktı tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır: “marş və himn eyni mənalı sinonim sözlər kimi yanaşmaq yanlış meyildir” [18, s.495]. Bu amili nəzərə alaraq, qeyd etməliyik ki, “himnlər daha çox ümumi xarakter daşıyır, marşlar isə konkret sahəni əhatə edir” [18, s.495]. 1919-cu ildə böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov və şair Əhməd Cavad

tərəfindən tərtib edilmiş “Azərbaycan marşı” 1992-ci il mayın 27-də qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni haqqında” qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni kimi təsdiq edilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Dövlət himninin layihəsi 1919-1920-ci illərdə hazırlanmasına baxmayaraq, ictimai-siyasi hadisələr, yəni 1920-ci ilin 27 aprel tarixində bolşeviklərin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini süquta uğratması və Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirmələri bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun və şair Əhməd Cavadın hazırladıqları “Azərbaycan marşı”nın qanunvericilik səviyyəsində qəbul edilməsinə imkan vermədi. “Azərbaycan marşı” “Vətən marşı” adı ilə “Milli nəğmələr” kitabında 1919-cu ildə nəşr edildi. Musiqisi isə sonradan Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən bəstələndi:

*Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hər bə bir qəhrəman oldu! [7]*

Əvvəl marş kimi yaranmış “Azərbaycan marşı” milli müstəqillik və milli birlik rəmzi olaraq, millətin dövlət rəmzlərindən birinə çevrilmişdir.

Son dövrlərdə internet resursları marş janrının inkişafı və geniş yayılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. 2016-cı ilin Aprel döyüşlərindən sonra meydana çıxmış marşlar, həmçinin hərbi nəğmə və mahnılar internet resursları vasitəsilə yayılmaqdadır. Məsələn, “Zəfər marşı”, “Atəş”, “Azərbaycan əsgəri” və s. marşların internet resurslarında yayımlanması marşın inkişaf xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilə bilər. İnternet səhifələrində Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının şeirinə bəstələnmiş hərbi vətənpərvərlik duyğularını çoxduran “Millətim” adlı mahnı izləyicilər tərəfindən maraqla qarşılanmaqdadır. Musiqisi Elçin Cəfərova aid olan “Millətim” poetik nümunəsi həm musiqi janrı, həm də mətn baxımından marşa çevrilir:

*Babaların igid ruhu dirildi,
Ömür bizə Vətən üçün verildi.
Qisas deyir türk yaddaşı-şanımız,
Qurban getsək halal olsun qanımız! [25]*

Mərhum professor Vaqif Arzumanlı “Millət” şeirini özündə əks etdirdiyi problematika-ya görə himnə bənzətmişdir: “Marş”, “Allah bu millətdən nə əsirgəyib?”, “Millət”, “Bu millət ölməyi bacarır hələ”, “Türk xalqı “Olmaz!” deyir”, “Meydan həsrəti” müəllifin millətinə, xalqına inamını vəsf edən, dogma Vətənin və Millətin heç vaxt heç kimin qarşısında baş əyməyəcəyini, qüdrətini tərənnüm edən himnlərə bənzəyir” [28, s. 20].

“Vur, komandir, vur!” şüarının son dövrdə qələmə alınan poetik nümunələrdə yer tapması, bununla da döyüş meydanında döyüşçüləri mübarizəyə səsləməsi özünü göstərməkdədir. Mə-

sələn, sözləri və musiqisi Elçin Məhərrəmovaya aid olan “Vur, komandir” sözləri Kəmalə Hacıyevaya, musiqisi Ənvər Sadıqova məxsus “Vur, komandir” kimi musiqi nümunələrində “vur, komandir, vur!” şüarı səsləndirilir. Sözləri və musiqisi Elçin Məhərrəmovaya aid olan “Vur, komandir” marşında “Vur komandir, vur komandir!” kimi çağırış özünü göstərməkdədir:

*İndi birlik zamanıdır!
İndi zəfər zamanıdır!
Vur, komandir, vur, komandir!
Düşməni can evindən.
Vur, komandir, güc sənindir! [21]*

Marşları nəzm nümunəsi kimi oxuduqda və ya musiqi janrı kimi dinlədikdə, onlarda xalqın dövlətçiliyini qorumaq, uğrunda mübarizə aparmaq kimi çağırışlarının şahidi oluruq.

Nəticə / Conclusion

Marş janrı yarandığı dövrün bir sıra xüsusiyyətlərini, mühüm ideoloji, ictimai-siyasi dəyişikliklərini özündə əks etdirməklə xalqı müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyir. 2016-cı ildən başlayan hərbi uğurlar və 2020-ci il Vətən müharibəsi milli ədəbiyyatımızda marş janrının inkişafı üçün yeni bir təkan vermişdir. Çoxsaylı yeni marşlar yaradılmış, bəzi hallarda isə şeir və mahnılar marşlara transformasiya edilmişdir. Azərbaycan marşının inkişafı bir sı-

ra özəlliklərlə səciyyələnir: ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə daha fəal inkişaf etməsi, klassik musiqiylə yanaşı, müasir musiqi janrlarına müraciət etməsi, şeir və mahnıların marşlara çevrilməsi, türk marşları ilə sıx əlaqəli olması, internetin təsiri vasitəsilə geniş yayılması və s. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, bütün bu özəlliklərə malik Azərbaycan marşları zorakılığa çağırışdan, nifrət və qəddarlığın təbliğindən uzaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. “Açıq söz” qəzeti. 6 fevral 1918, № 674.
2. Alxan Məmmədov. Azərbaycan demokratik respublikası dövründə ədəbiyyat. Bakı: “Elm”, 2003.
3. Alxan Məmmədov. Milli istiqlalın carcısı və tərənnümçüsü – Məhəmməd Hadi. Bakı: “Ləman Poliqrafiya Nəşriyyatı MMC”, 2019.
4. Aydın Ögüt. Azərbaycan hərbi orkestri. Giriş ünvanı: <http://www.musigi-dunya.az/new/added.asp?action=print&txt=133>.
5. Atəş. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=slnTQTZRRpw>.
6. Azərbaycan əsgəri. Giriş ünvanı : <https://www.youtube.com/watch?v=7GB06noZLbY>.
7. Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni. Giriş ünvanı: <https://dim.nmr.az/himn.php>
8. Bəxtiyar Vahabzadə. Azərbaycan əsgəriyik. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=0stlZrZpyJA>
9. Bəxtiyar Vahabzadə. Yaşa, yaşa Azərbaycan! Giriş ünvanı: https://www.youtube.com/watch?v=-_FzCTsjCRw

10. Cavanşir Quliyevin “Əsgər marşı” plagiatdır. Giriş ünvanı: <https://nezermedia.az/medeniyyetvemaqazin/31377-cavanshir-quliyevin-esger-marshi-plagiatdir-vdeo.html>
11. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.
12. Əsgər marşı. Giriş ünvanı: <https://sozmusiqi.wordpress.com/az/composer/cavanshir-quliyev/az-esger-marsi/>
13. Əsgər marşı. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=J-rqDtxWfHo>
14. Giriş ünvanı: <https://cetinbayramoglubaku.wordpress.com/2017/04/16/abdulla-saiq-mars/>
15. Giriş ünvanı: <https://lyrics.lol/artist/2325694-abbas-ba-rov/lyrics/6195695-vur-komandir>
16. Hüseyn Həşimli. “Yeni Füyuzat” jurnalı və poeziyanın yaradıcılıq axtarışları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsinin Xəbərləri (İctimai və humanitar elmlər seriyası), №1, 2011.
17. Hacı Mehtab. Zəfər marşı. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=OknRvTlouzk>
18. İsa Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, “Nurlan”, 2007.
19. K.Ağayeva. Vur komandir. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=BCp-AGeXDOw>
20. Kamal Əhməd. Təraneyi-Vətən // “Füyuzat”, №26, 1907.
21. M. Məhərrəmov. Vur komandir. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=OzJnb-SjbJA>
22. Nəriman Həsənzadə. Kafkas İslam Ordusu Marşı. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=u3CbCnncE5s>
23. R. Hüseynov. “Salam, Qələbə!” deyəcəyimiz günə az qalıb. Söhbətləşdi:, əməkdar jurnalist. Azərbaycan ordusu, 27 may, 2017.
24. R. OrXan – Cəbrayıllova. “Azərbaycan əsgəri” marşı // Ölməzliyə Abidə. Tərtibçi-müəllif. Bakı: “Ziya”, 2020.
25. Sabir Rüstəmxanlı. Millətim. Giriş ünvanı: <https://publikxeber.com/117384.html>
26. Şaiqanə yad et. Abdulla Şaiq – 135. Biblioqrafik göstərici, Bakı, 2006.
27. Talib Tale. Azərbaycan Əsgəri. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=0x5higvqfjk>
28. Vaqif Arzumanlı. Vətən və millət sevgisi. “525-ci qəzet”, 2013, 13 iyul.
29. Vahid Əziz. Azərbaycan ordusu. Giriş ünvanı: <https://www.youtube.com/watch?v=dhVd3tnfIIg>
30. Yavuz Akpınar. “Kardeş kalemler” dergisi. № 7, 2007..

Особенности развития жанра марша в азербайджанской литературе

Салида Шарифова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

Резюме. Существование жанра марша, тесно связанного с войной и военными походами, находит свое отображение как в музыке, так и в литературе, что и позволяет утверждать о наличии элементов смешения в рамках жанра, не только элементов жанров литературы, но и также музыкальных и литературных характеристик. Это позволяет утверждать, что жанр марша является по своим характеристикам синкретическим. Марш как синкретический жанр обращает на себя внимание исследователей и как жанр поэзии и как жанр музыки. Использование маршей не только на полях сражений, но и в различных государственных церемо-

ниях, различных праздниках и других местах повышает интерес к этому жанру. Развитие жанра марша в азербайджанской национальной литературе носит на себе отпечаток развития национального самосознания народа Азербайджана, в том числе и снижения пораженческого синдрома из национальной памяти на протяжении последних нескольких лет. Так, особенности жанра марша можно четко соотнести с отдельными периодами истории Азербайджана: 1918-1920 гг. (период Азербайджанской Демократической Республики), 1988-1991 гг. (период азербайджанского национально-освободительного движения в Азербайджанской ССР) и 2016-2020 гг. (победа в Апрельской войне и в Отечественной войне). Марши, созданные в эти периоды, существенно отличаются между собой. В каждом из данных периодов жанр марша отражает в себе черты и состояние сознания народа Азербайджана на конкретном историческом участке, отражает важные идеологические, социально-политические изменения.

Ключевые слова: марш, синкретический жанр, марш как жанр поэзии, марш как жанр музыки, общественно-политическая лирика